

İngilizlerin Uluslararası Müdahale Alanları: Durand ve Brüksel Hattı Örnekleri Areas of British International Intervention: The Examples of the Durand and Brussels Lines

Mümine Selime KAVAK 

Yüksek Lisans Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye

msk.baee@gmail.com

ÖZ

Bu çalışmada, İngiltere'nin coğrafi konumlar üzerindeki stratejik hedefleri doğrultusunda oluşturduğu yapay sınırlar, iki somut örnek üzerinden incelenecektir. 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan Durand Hattı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde belirlenen Brüksel Hattı. Durand Hattı, 1893 yılında Afgan Emiri Abdurrahman Han ile Britanya Hindistanı Dışişleri Sekreteri Mortimer Durand arasında imzalanan Durand Antlaşması ile belirlenmiştir. Bu antlaşma ile belirlenen sınır, Afganistan ve Britanya Hindistanı arasındaki sınırı belirlemektedir. Ancak bu hat, sınır bölgede yaşayan Peştun aşiretlerini ikiye bölerek etnik bütünlüğü parçalamıştır. Sınırın çizildiği bu yıllarda İngiltere'nin temel amacı, Hindistan'daki sömürge yönetimini kuzeybatıdan gelebilecek Rus tehditlerine karşı güvence altına almak ve Rusya'nın Orta Asya'daki ilerleyişine karşı bir tampon bölge oluşturmaktır. Bu bağlamda Durand Hattı yalnızca bir sınır değil, aynı zamanda İngiltere'nin sömürge ve güvenlik politikalarının gereği gerçekleştirilmiş bir hedeftir. Brüksel Hattı ise I. Dünya Savaşından sonra Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında bulunan Musul'un, 1918'de İngiltere'nin stratejik önemini fark etmesiyle sağlayacağı çıkarlar ve ekonomik üstünlük sebebiyle Mondros Ateşkes antlaşmasına aykırı bir şekilde bölgeyi işgal etmesiyle ortaya çıkmış bir sorundur. İngilizlerin politik çıkarları doğrultusunda ortaya çıkarttığı bu suni sorun, 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile de çözümlenemeyince, 1924'te Musul Meselesi olarak Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır. Cemiyetin oluşturduğu komisyon incelemeler sonucunda 1926'da Ankara Antlaşması ile Musul'u İngiliz mandası altındaki Irak'a bırakmış ve Türkiye-Irak sınırını belirlemiştir. İngiltere, Irak'ın manda yönetimini sürdürmek ve özellikle Musul'daki petrol kaynaklarına hâkim olmak için Milletler Cemiyeti'nin belirlediği komisyona stratejik müdahalelerde bulunmuştur. Böylece Brüksel Hattı, uluslararası bir karar mekanizması üzerinden meşrulaştırılarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Politika, İngiltere, Durand Hattı, Brüksel Hattı

ABSTRACT

This study examines the artificial borders drawn by Britain in line with its strategic objectives over geographical regions, through two concrete examples: the Durand Line, which emerged in the last quarter of the 19th century, and the Brussels Line, determined in the first quarter of the 20th century. The Durand Line was established in 1893 through the Durand Agreement signed between Amir Abdur Rahman Khan of Afghanistan and Mortimer Durand, the Foreign Secretary of British India. This agreement defined the boundary between Afghanistan and British India. However, the line divided the Pashtun tribes living in the border region into two, thereby disrupting their ethnic unity. During the period in which this boundary was drawn, Britain's primary objective was to secure its colonial rule in India against potential Russian threats from the northwest and to create a buffer zone against Russia's expansion in Central Asia. In this context, the Durand Line was not merely a boundary, but also a strategic outcome shaped by Britain's colonial and security policies. The Brussels Line, on the other hand, emerged as a problem after World War I, when Britain, recognizing the strategic importance of Mosul -then under the control of the Ottoman Empire- occupied the region in 1918 in violation of the Armistice of Mudros, driven by the economic advantages and political interests it would secure. This artificial issue, created in line with British political interests, could not be resolved by the Treaty of Lausanne in 1923 and was subsequently brought before the League of Nations in 1924 as the Mosul Question. Following the investigations of a commission established by the League, the Ankara Agreement of 1926 granted Mosul to Iraq under British mandate and determined the Turkey-Iraq border. Britain strategically intervened in the League's commission to maintain its mandate over Iraq and, in particular, to secure control over the oil resources in Mosul. Thus, the Brussels Line was legitimized through an international decision-making mechanism.

Keywords: Diplomacy, Policy, Britain, Durand Line, Brussels Line

Makale Türü/Type	Araştırma Makalesi/Research Article	DOI	10.29228/kutsamsocial.95186
Geliş/Received	30.06.2026	Kabul/Accepted	05.08.2026
Yayın/Published	31.08.2026	Değerlendirme/Review	Çift taraflı körleme, 2 hakem
Sorumlu Yazar/ Corresponding Author	Mümine Selime KAVAK - msk.baee@gmail.com		
Atıf/Cite as	Kavak, M. S. (2026). İngilizlerin Uluslararası Müdahale Alanları: Durand ve Brüksel Hattı Örnekleri. <i>KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 1(1), 73-81. http://dx.doi.org/10.29228/kutsamsocial.95186		
Beyanlar/Declarations	Etik kurul izni gerektiren veri içermez • Çıkar çatışması yoktur • Dış finansman alınmamıştır • Benzerlik taraması yapıldı • Üretken yapay zekâ kullanılmadı. No data requiring ethics approval • No conflict of interest • No external funding • Plagiarism check completed • No generative AI used.		
Lisans/License	CC BY-NC 4.0 — Açık erişim / Open access		

Giriş

18. yüzyılın sonlarından itibaren büyüyen devletler arasında sömürgecilik yarışında üstünlük sağlamak isteyen İngiltere, güney doğu hammadde ve petrol kaynaklarına yönelmiştir. Bu bağlamda İngiltere'nin ekonomik üstünlüğü elinde tutmak istemesi, Doğu'ya olan ilgisini perçinlemiştir. Stratejik açıdan önemli bölgelerin hâkimiyeti, ticaret yollarının korunması, enerji kaynaklarının kontrolü ve devletlerarası üstünlük en temel politik çıkarlarıdır. Britanya İmparatorluğu'nun en değerli mülkü olan Hindistan'a giden yolların güvenliği ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Nitekim 1791 yılında Başbakan Pitt'in Rusya'nın genişleme politikasına karşı müdahale çabası, Hindistan güzergâhını tehdit eden ilerlemelerine sınır koyma amacı taşımaktadır. Bu ilgi alanları zamanla Güney Asya ve Uzak Doğu'dan Afrika'ya, ardından da Orta Doğu'daki stratejik enerji kaynaklarına kadar yayılmıştır. Şark Meselesi olarak bilinen bu konu, 19. yüzyıl boyunca -I. Dünya savaşı öncesinde de- birlikte hareket eden İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki toprakları kendi aralarında paylaşmak istemelerini ifade eder. Bu stratejik çıkarlarının temel nedenin Balkanlardaki karmaşık etnik ve dini yapılanmalardan kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Osmanlı'nın fethettiği bölgelerdeki halklarının kendi din ve geleneklerini sürdürmelerine olanak sağlaması, uzun vadede milliyetçilik akımıyla ayaklanmalarına sebep olmuştur. Bu nedenle bölgedeki azınlık grupları öne süren İtilaf Devletleri, Osmanlı'ya diplomatik yollarla baskı ve tahakkümde bulunarak krize sebep olmuşlardır (Bulut, 2012).

Avrupalı güçler Osmanlı'nın iç işlerine müdahale ederek, bölgeyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanacakları bir satranç tahtasına dönüştüreceklerdir. Bu baskıcı ve güç odaklı politikanın ekonomik olarak zayıf görülen bütün devletler üzerinde dönemsel olarak uygulandığı görülmektedir. Anlaşılabileceği üzere İngiltere'nin doğu politikası uzun süre güç dengesini koruma ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü Rusya'ya karşı bir duvar olarak kullanma üzerine kurulmuştur. Ancak 1827'deki İtilaf Devletlerinin Navarin müdahalesi ve sonrasında ise Kırım Savaşı gibi süreçler bu politikanın kırılma noktasını ortaya koymaktadır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Almanya'nın ekonomik bir güç olarak yükselmesi ve 1903'te Bağdat Demiryolu projesine başlamasıyla İngiltere'nin stratejik endişeleri doruk noktasına ulaşmıştır. Zira bu demiryolu projesi, Britanya'nın 'omuriliği' olarak görülen Süveyş Kanalı'na ve dolayısıyla Hindistan bağlantısına doğrudan etki eden bir sorun olmuştur. Bu tehdit karşısında İngiltere, eski rakipleri olan Fransa ve Rusya ile 1904 ve 1907 yıllarında antlaşmalar yaparak saf değiştirmiştir. Haliyle İngiltere Doğu Sorunu'nu, Alman-Avusturya etkisine karşı yeni bir ittifaka taşıması gerekecektir (Bulut, 2012).

Bu jeopolitik ilerlemelerin en kritik süreci, sanayileşen dünya ile birlikte madenlerin ve özellikle petrolün stratejik bir değer olarak ortaya çıkmasıdır. Bu nedenle Doğu Sorunu 20. yüzyılın başında başlayan toprak paylaşımını değil, enerji kaynaklarının sömürgeleştirilmesiyle başlayan ekonomik yarış da ilgilendirmektedir. İngiltere'nin bu dönemdeki askeri harekâtlarının başında gelen amaçlarından biri, Doğu Hindistan'daki donanmasına itici güç sağlamak üzere hayati öneme sahip petrol kuyularını korumaktır. Böylece hem bölgedeki hâkimiyetini sürdürmesi, hem de bölgeyi tehlikelere karşı korumak için sürekli müdahale edebileceği bir yer haline getirmesi gerekiyordu. Tam da bu noktada Britanya İmparatorluğu'nun Hindistan üzerindeki sömürge çıkarlarını devam ettirebilmek için Afganistan'ı Rusların etkisinden uzak tutması gerekmektedir. Bunun için giriştiği bölgesel politikalar "Büyük Oyun" olarak bilinen İngiliz-Rus rekabetini oluşturur (Hopkirk, 2022).

Bu doğrultuda İngiltere Basra Körfezi'nde askeri keşif seferleri düzenlenerek, Mezopotamya (Irak) bölgesindeki petrol kaynaklarının Türklerin kontrolünden çıkartılmasını öncelikli hedefi olarak belirlemiştir. Bu nedenle İngiltere bir yandan Rusya'ya karşı Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunur gibi görünürken, diğer yandan stratejik noktaları özellikle Kıbrıs ve Mısır bölgesini denetim altına alarak bölgedeki krizi kendi lehine yöneltmiştir. Bu nedenle bölgede müdahale edebileceği tampon bir bölgeye ihtiyaç duymaktadır. İngiltere 19. yüzyılın sonlarından itibaren Orta Doğu'ya gönderdiği casuslar vasıtasıyla bölge hakkında stratejik bilgiler toplamaya başlamıştır. Bu istihbarat faaliyetleri, İngiltere'nin bölgeye yönelik askeri harekâtlarına yön vermiş ve özellikle Musul-Kerkük bölgesindeki zengin petrol kaynaklarının keşfedilmesiyle diplomatik girişimlere hız kazandırılmıştır. I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında yapılan Sykes-Picot ve San Remo gibi

gizli antlaşmalarla, Osmanlı toprakları İtilaf Devletleri arasında paylaşılmış, başlangıçta Fransa'ya bırakılan Musul daha sonra İngiltere'nin diplomatik baskıları ve Fransa'nın İngiliz desteğini alma arzusu nedeniyle İngiltere'ye devredilmiştir. Böylece baskı ve tahakkümle alınan bu bölge, İngilizlerin oluşturacağı tampon bölgelerden biri olan Brüksel Hattı, sınır bölgesi olacaktır (Eyicil ve Hamadlak, 2015).

I. Dünya Savaşı süreci ve Osmanlı'nın Almanya ile ittifak yapması İngiltere'nin Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetini korumak için Osmanlı'yı koruma politikasından ve bir tampon duvar olarak görmekten vazgeçirmiş, gerçek korumanın Osmanlı Devleti ile olmayacağını, Mezopotamya ve Yakın Doğu halklarının dostluğu ve bu bölgelerin doğrudan kontrolü (manda) ile olacağını fark etmiştir. Bu nedenle yalnızca sömürge devletlerine olası müdahale durumunda temas kurabileceği tampon sınırlar çizerek Irak ve Filistin gibi bölgelerde manda yönetimleri kurmaya girişmiştir. Kurulan tampon bölgelerin ve sınır hatlarının en somut amacı, petrol kuyularının güvence altına alınması olacaktır. Çünkü bu petrol yatakları Doğu Hindistan'daki İngiliz Donanması'na itici güç sağlamak üzere hayati öneme sahiptir. Bu stratejik hamleler, Mezopotamya'nın (Irak) Türk etkisinden tamamen kurtarılıp, İngiliz denetiminde olan bir bölge hâline getirilmesi içindir. İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda kurulan Irak Krallığı, Hindistan'a karşı oluşabilecek tehditlere bir bariyer olarak tasarlanmıştır. Aynı zamanda bu bölge İranlıların, Türklerin ve Bolşeviklerin entrikalarını önlemek amacıyla da seçilmiş bir bölgedir. İngilizler siyasi ve askeri istikrarın korunması için Fırat ve Dicle üzerindeki ekonomik projelerle bölgenin refahını arttırmayı ve nüfuzunu pekiştirmeyi hedeflemişlerdir. Almanya'nın Bağdat Demiryolu projesiyle İngiltere'nin "omuriliği" sayılan Süveyş Kanalı'na ve Hindistan yollarına bir darbe indirme girişimi, İngiltere'nin bu bölgede daha kesin sınırlar çizmek istemesine sebep olmuştur. Basra Körfezi ve Mezopotamya hattı, Hindistan'a giden deniz ve kara yollarının güvenliği için bir "kilit" noktasıdır (Bulut, 2012; Bakrania, 2017).

İngilizler bir diğer tampon bölge olarak Durand Hattı'nı belirleyecektir. Hindistan'dan ayrılan Pakistan'ın Rus etkisine karşın İngiltere, Afganistan ve Pakistan arasında bir sınır planlayacaktır. İngiltere dış politika yoluyla bölgede çıkan çatışmaları çözen taraf olarak yaklaşarak üstünlüğü devlet nezdinde ele almıştır. Böylece sınır hattını belirleyen taraf olmuştur. Bu noktada hem enerji yollarını ve kaynaklarını doğrudan denetim altına almayı hem de sömürge devletin güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır (Külünk, 2023).

Tarihsel Arka Plan

Britanya ve Rusya arasındaki mücadelenin tarihsel arka planı, 19. yüzyılın Orta Asya'sına hâkim olmak için yürütülen çıkar odaklı stratejik mücadeleyi ve "Büyük Oyun" (The Great Game) olarak adlandırılan siyasi, diplomatik ve askeri rekabeti ifade eder. Britanya için bu mücadelenin temel odağı, imparatorluğun en değerli sömürgesi olan Hindistan'ın güvenliğini sağlamak ve Rusya'nın bölgeye yönelik olası tehditlerini bertaraf etme arzusudur. Çarlık Rusya'nın ise Türkistan'ı işgal ederek sıcak denizlere inme ve Hindistan üzerinden Britanya'nın küresel gücünü zayıflatma hedefiydi. Bu stratejik hedefler doğrultusunda Victoria Britanya'sı ve Çarlık Rusya'sı, 19. yüzyıl boyunca Kafkasya'dan Orta Asya'nın büyük çöllerine kadar uzanan geniş bir coğrafyada üstünlük mücadelesi yürütmüşlerdir. Kavramsal olarak bu mücadeleyi "Büyük Oyun" (The Great Game) olarak ilk kez adlandıran kişi Yüzbaşı Arthur Conolly'dir. Bu oyun Rusya'nın 19. yüzyılın başlarında Kafkasya ve İran'ın kuzeyine doğru ilerleyişiyle başlamıştır. Ancak asıl büyük olay, 1807 yılında Napoleon Bonaparte'ın Çar I. Aleksandr'a Hindistan'ı birlikte istila etme teklifini sunmasıyla başlamıştır. Bu tehdit karşısında Britanyalılar daha önce hiç keşfedilmemiş olan Hindistan yollarını haritalandırmak için 1810 yılında Yüzbaşı Charles Christie ve Üsteğmen Henry Pottinger'ı kılık değiştirmiş "Tatar at cambazları" kılığında Belucistan, Afganistan ve İran'a göndermişlerdir. Rusların tarafında ise Nikolay Muravyev, 1819 yılında bir Türkmen kılığında Hive'ye girerek Rusların bölgedeki askeri ve ticari çıkarlarını yoklayan ilk oyuncularından biri olmuştur. Oyun, 1831-1832 yıllarında Yüzbaşı Alexander Burnes'ün Sind, Lahor, Kabil ve Buhara'ya ulaşarak bölgenin askeri haritasını çıkartmasıyla yeni bir aşamaya evrilmiştir. Bu süreçte İngiltere, Rusya'nın sıcak denizlere ve Hindistan yollarına inmesini engellemek için "tampon devlet" politikası kurmuştur. Bu

noktada Büyük Oyun'un merkezinde yer alan Afganistan, Britanya Hindistanı'nın savunulması için hayatî bir "tampon devlet" görevi görmüştür. Bu nedenle istilacıların Hindistan'a ulaşmak için geçmek zorunda olduğu, stratejik bir konum olma özelliğine sahiptir. Bu dönemde Rusya, Yan Vitkeviç gibi gizemli ajanlarını Kabil'e Dost Muhammed'in sarayına göndererek Britanya nüfuzunu kırmaya çalışırken, Britanyalılar da 1841-1842 yıllarında Albay Charles Stoddart ve Arthur Conolly'yi Buhara emiri Nasrullah'ı ittifaka ikna etmek üzere görevlendirmiştir. Ancak her iki subay da emirin zindanında feci bir şekilde idam edilerek, Büyük Oyun'un bedelini hayatlarıyla ödemişlerdir. Britanya ise Rusya'nın bu bölgedeki nüfuzunu kırmak adına 1839 yılında Dost Muhammed'i devirip yerine kendi müttefiki Şah Süca'yı tahta geçirmek için Birinci Afgan Savaşı'nı başlatmıştır (Balland, 2002; Barfield, 2021; Hopkirk, 2022; Shah ve Hussain, 2022).

Ancak bu girişim, 1842 yılında 16.000 kişilik Britanya garnizonunun Kabil'den çekilirken karlar içinde neredeyse tamamen yok edildiği ve sadece Dr. Brydon'un sağ kurtulabildiği büyük bir felaketle sonuçlanmıştır. Bu mücadelenin zirve yıllarında Ruslar, General Çernayev'in 1865'te Taşkent'i zapt etmesinin ardından Semerkant (1868), Hive (1873) ve Hokand'ın (1876) birer birer Çarlık hâkimiyetine girmesiyle Hindistan'ın sınırlarına daha da yaklaşmışlardır. Bu ilerleyişe karşı Britanya, "Pandit" olarak bilinen ve Yüzbaşı Montgomerie tarafından gizli haritacılık teknikleriyle eğitilen yerli keşif erlerini (örneğin Mirza Şüca), Yasak Kent Lhasa'ya ve Pamirlerin derinliklerine göndererek haritada belirsiz olarak işaretlenen beyaz boşlukları Ruslardan önce doldurmaya çalışmışlardır. 1868-1869 yıllarında Robert Shaw ve George Hayward, Çin Türkistanı'ndaki Yakub Beg'in topraklarına giren ilk Britanyalılar olmuştur (Balland, 2002; Shah ve Hussain, 2022; Hopkirk, 2022).

Hayward 1870 yılında Yasin'de bir suikasta kurban gitmiştir. Bu nedenle Büyük Oyun'un kurbanları arasında yerini almıştır. 1878'de Rus General Stolyetov'un Kabil'e yeniden bir heyet göndermesi üzerine tetiklenen İkinci Afgan Savaşı, İngiliz Binbaşı Cavagnari'nin Kabil'deki Rezidans'ta katledilmesiyle başlamıştır. Ancak General Roberts'ın Kabil ve Kandahar'daki askeri zaferleriyle Britanya itibarını yeniden tesis etmeye çalışmıştır. Nihayetinde, Rusya ve Britanya arasında 1895 yılında yapılan antlaşmayla, günümüzde Afganistan ile Pakistan'ı birbirinden ayıran ve Rusya'nın güneye inmesini engelleyen dar bir koridor (Vahan koridoru) oluşturularak bu iki dev imparatorluğun sınırlarının birbirine değmesi önlenmiştir. Oyunun odağı Rus subayı Gromçevskiy ve Britanyalı Francis Younghusband'ın 1889-1891 yıllarında karşı karşıya geldiği Pamirler ve Hindukuş geçitlerine kaymıştır. Rusların Panceh Vahası'nı 1885'te kanlı bir baskınla ele geçirmesi, iki süper gücü savaşın eşiğine getirmiştir. Ancak 1907 Britanya-Rusya Antantı ile taraflar İran, Afganistan ve Tibet üzerindeki nüfuz alanlarını belirleyerek yüzyıllık bu gizli savaşı resmi olarak sonlandırmışlardır. Ancak bu nihai anlaşma, 1917 Rus Devrimi ile yönetime gelen Sovyetler'in Çarlık Rusya'nın tüm anlaşmalarını geçersiz saymasıyla başka bir ideolojik boyuta evrilmiştir (Qassem ve Durand, 2008; Hopkirk, 2022; Herbert ve Idris, 2024).

Durand Hattı

19. yüzyılda Rusya ve İngiltere arasındaki emperyal rekabetin, yani Büyük Oyun'un merkezinde yer alan Afganistan, bu iki dev imparatorluk arasında tampon bölge işlevi görmektedir (Külünk, 2023). İngiltere, "imparatorluk tacının mücevheri" olarak gördüğü Hindistan'ı Rus ilerleyişine karşı korumak amacıyla Afganistan'ın iç işlerine müdahale etmiş ve bölgede kendi çıkarlarına uygun hükümdarlar tesis etmeye çalışmıştır. Modern Afganistan'ın siyasi şeması bu dönemde oluşurken, 1919 yılındaki III. İngiliz-Afgan Savaşı sonrasında ülke dış politikada tam bağımsızlığına kavuşmuştur. Pakistan ise 1947 yılında Britanya Hindistanı'nın parçalanmasıyla bağımsız bir devlet olarak kurulmuş ve İngilizlerden miras kalan Durand Hattı'nı batı sınırı olarak devralmıştır. Ancak Afganistan, bu sınırı sömürge döneminin zorla dayatılmış bir mirası olarak görerek meşruiyetini tanımamıştır. Bu durum 1948'de, Pakistan'ın Birleşmiş Milletler üyeliğine karşıt oy kullanmasına kadar varan bir gerginliğe yol açmıştır (Barfield, 2021; Arslan, 2025). Afganistan'ın bu tavrı sadece siyasi değil, uluslararası hukuk ilkelerindeki ifade farklılıklarına dayanmaktadır. Pakistan'ın Durand Hattı üzerindeki hak iddiası, uluslararası hukukta sömürgeci imparatorlukların dağılmasıyla ortaya çıkan yeni devletlerin eski idari sınırları devralmasını öngören 'Uti Possidetis Juris' ilkesine

dayanmaktadır. Bu doktrine göre, dekolonizasyon sürecinde sınır uyumsuzluklarını önlemek adına mevcut idari çizgiler uluslararası sınırlara dönüşür. Pakistan, 1947 Hindistan Bağımsızlık Yasası uyarınca Britanya Hindistanı'nın bu bölgedeki tüm hak ve yükümlülüklerinin yasal halefi olduğunu ve Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 11. maddesi gereği devlet halefiyetinin sınır antlaşmalarını etkileyemeyeceğini savunmaktadır (Jafeer & Saeed, 2020). Buna karşın Afgan araştırmacılar, bu sınırların sadece idari/geçici hatlar olduğunu ve sömürge bitiminde toprağın asıl sahibine dönmesi gerektiğini savunan "Uti Possidetis Facto" ilkesini öne sürmektedir. Ayrıca 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 51. ve 52. maddelerine göre, bir temsilciye baskı veya ekonomik yaptırım tehdidiyle imzalatılan antlaşmaların hükümsüzdür. Bu noktada Emir Abdurrahman Han'ın da bu antlaşmayı İngiliz baskısı altında imzaladığı belirtilmektedir. 1921 tarihli antlaşmanın 14. maddesindeki "3 yıl geçerlilik ve taraflardan birinin 12 ay önceden bildirerek iptal edebileceği" hükmü de Afgan tarafının 1949'daki iptal kararının hukuki dayanağını oluşturmuştur. 1962 tarihli bir BM belgesine göre Pakistan, Britanya Hindistanı'nın doğrudan halefi değil, ondan ayrılan "yeni bir devlet" olarak tanımlanarak kabul edilmiştir (Biswas, 2013; Enter for Strategic and Regional Studies, 2024).

1950'li ve 1970'li yıllarda Afganistan Başbakanı ve daha sonra Cumhurbaşkanı olan Muhammed Davud Han, hattın diğer tarafındaki Peştunlar için bağımsız bir devlet öngören "Peştunistan" meselesi ile Afgan dış politikasının ana eksenine haline gelmiş ve bu durum iki ülke arasındaki ilişkileri düşmanlık seviyesine taşımıştır. Peştunistan meselesi, kökenlerini Han Abdülgahtar Han liderliğindeki 'Hudai Hidmetgar' (Tanrı'nın Hizmetkârları) hareketinden almaktadır. Peştun milliyetçiliğinin öncüsü olan bu hareket, Dr. Khan ve "Sınır Gandisi" olarak bilinen Han Abdülgahtar, bölgedeki Peştunlar için bağımsız bir devlet fikrini geliştirmişlerdir. Muhammed Davud Han döneminde devlet politikası haline gelen bu mesele, 'Peştunistan Günü' gibi uygulamalarla kabilelerin Pakistan'a karşı silahlandırılmasına kadar varmıştır. 1949 yılında Afganistan'da toplanan Büyük Meclis (Loya Jirga), Durand Hattı ile ilgili tüm antlaşmaların geçersiz olduğunu ilan etmiştir (Samim, 2024). Bu kronik istikrarsızlık süreci, 1978'deki komünist darbe ve ardından 1979'da gerçekleşen Sovyet işgali ile yeni bir boyuta evrilmiş, sınır bölgesi milyonlarca mültecinin sığındığı ve mücahitlerin örgütlendiği dünyanın en büyük insani kriz merkezlerinden biri hâline dönüşmüştür (Omranı, 2018; Zabihullah, 2024). Hindistan ve Sovyetler Birliği, Pakistan'ı zayıflatma isteği doğrultusunda Afganistan'ın Peştunistan iddialarını desteklemiştir (Mahmood, 2005).

Durand Hattı'nın stratejik önemi Afganistan'ın Orta ve Güney Asya'nın kavşağında, kadim İpek Yolu güzergâhları üzerinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Tarih boyunca imparatorlukların geçiş noktası olan bu sarp coğrafya, Hindistan'a yapılabilecek olası saldırılar için tek uygulanabilir kara rotası olması nedeniyle askeri bir kale ve üs bölgesi niteliği taşımaktadır (Erman, 2012). İngilizler için Afganistan'ın güvenliği, Hindistan'ın kuzeybatı sınırlarının ve dolayısıyla tüm Hindistan'ın güvenliği anlamına gelmektedir. Bu yüzden Rusların Türkistan'daki ilerleyişi karşısında bölgenin bir savunma hattı olarak korunması hayati bir zorunluluktur (Külünk, 2023). Etnik yapısı, bölgenin en büyük aşiret temelli gruplarından biri olan Peştunlar etrafında şekillenmiştir. Peştun toplumu, "Peştunwali" adı verilen misafirperverlik, onur ve intikam gibi değerleri esas alan yazısız bir geleneksel hukuk sistemiyle idare edilen, son derece bağımsızlık yanlısı ve kabile bağlarına sadık bir yapıya sahiptir (EFSAS, 2018). Toplumsal kararlar "jirga" denilen aşiret meclislerinde alınırken, bu yapı merkezi hükümetlerin otoritesine karşı tarih boyunca direnç göstermiştir. Durand Hattı, 1893 yılında çizildiğinde Mohmand, Vezir ve Şinvari gibi birçok Peştun kabilesini ve köylerini, hatta bazen aynı ailelerin arazilerini de keyfi bir şekilde ikiye bölerek bölgenin doğal dokusunda derin yaralar açmıştır (Arslan, 2025).

İngilizlerin bu hattı çizme nedenlerinin ve amaçlarının temelinde Atılımcı Politikaları (Forward Policy) yatmaktadır. Bunun doğrultusunda Rus tehdidine karşı "bilimsel bir sınır" oluşturma arzusuna sahiptirler. 12 Kasım 1893'te Sir Mortimer Durand ile Emir Abdurrahman Han arasında imzalanan anlaşmanın öncelikli amacı, Britanya Hindistanı ile Afganistan arasındaki nüfuz alanlarını kesin olarak belirlemektir. Ardından İngilizler, kabile bölgelerini doğrudan ilhak etmek yerine dolaylı bir kontrol mekanizması kurarak, Rusya'nın Hindistan'a erişmesini engelleyecek bir

savunma bariyeri kurmayı hedeflemiştir. Afganistan'ın kuzey sınırlarının Rusya ile belirlenmesinin ardından, Güney sınırlarının da netleştirilmesiyle Afgan hükümdarının kabileler üzerindeki etkisinin sınırlandırılması ve İngiliz hâkimiyetindeki ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştır (Yousafzai ve Yaqubi, 2017). Britanya yönetimi, bu hattı sadece coğrafi bir koruma alanı olarak değil, aynı zamanda kabilelerin kontrolsüz hareketlerini dizginleyecek ve Afgan Emiri'nin iç işlerine müdahalesini engelleyecek bir mekanizma olarak tasarlamıştır. Böylece Rusya ile jeopolitik rekabeti yönetmek için, sınır kabilelerini kontrol altına alma bahanesiyle bölgedeki toplulukları bölerek, iki ülke arasında kalıcı sorunlara müdahale amacıyla Durand Hattı çizilmiştir (Arslan, 2025). Ancak sınırı belirleyen kilit isim Sir Mortimer Durand, süreç tamamlanmadan 1894'te İran'a tayin edilince en kritik bölgelerin haritalandırılması ve saha incelemesi yapılmadan kâğıt üzerinde bölünmesine yol açmıştır. Ayrıca Afgan tarafının arazi ölçümüne izin vermemesi nedeniyle coğrafi silsile hatları ile kabile sınırları birbirine karışmış, bu da sınırın pek çok noktada belirsiz kalmasına neden olmuştur (Rahimow, 2025).

Brüksel Hattı

Brüksel Hattı I. Dünya Savaşı sonrasında Musul Meselesi'nin çözümü sürecinde Milletler Cemiyeti tarafından ilk başta geçici olarak belirlenen, ardından da kalıcı hale gelen Türkiye-Irak sınırını temsil eder (Küçük, 2022). İngiltere'nin Musul'a verdiği önemin temelinde, bölgenin sahip olduğu zengin petrol yatakları ve yine Hindistan'ın güvenliğini sağlayan stratejik konumu yatmaktadır. Savaş devam ederken 1916 yılında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması ile Musul başlangıçta Fransız nüfuz bölgesine bırakılmıştır (Karagülmez, 2024). Ancak petrolün stratejik değerini anlayan İngiltere, savaş sonundaki Paris Barış Konferansı'nda Fransa'ya baskı yaparak Musul'u kendi nüfuz alanına dâhil etmeyi başarmıştır. İngilizlerin bölgedeki temel hedefi, petrol kaynaklarının kontrolüyle kendi sömürge yollarını güvence altına alacak tampon bir bölge oluşturmaktır (Yazıcı, 2008).

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sırasında Musul, 6. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa idaresinde bir Osmanlı toprağıydı. Ancak İngiliz ordusu komutanı General Marshall, ateşkes şartlarını ve uluslararası hukuku ihlal ederek mütarekenin 7. maddesini (güvenlik gerekçesiyle stratejik noktaları işgal edebilme hakkı) bahane ederek 15 Kasım 1918'de Musul'u resmen işgal etmiştir (Karagülmez, 2024). Milli Mücadele'nin ardından Musul'u bırakmak istemeyen TBMM hükümeti Meseleyi, 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansı'nda görüşmüştür ve en çekişmeli konulardan biri haline gelmiştir. Türk heyeti başkanı İsmet Paşa, nüfusun beşte dördünün Türk ve Kürtlerden oluşması nedeniyle bölgenin 900 yıldır Türk hâkimiyetinde kaldığı (1057'den beri) ve coğrafi/ekonomik olarak Anadolu'nun bir parçası olduğu gerekçeleriyle Musul'u talep etmiştir. İngiliz temsilci Lord Curzon ise petrolün etkisini inkâr ederek, Kürtlerin Türklerle yaşamak istemediği iddiasıyla bu talepleri reddetmiş ve konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini önermiştir (Kılıç, 2008).

Lozan Antlaşması'nın (24 Temmuz 1923) 3. maddesinin 2. fıkrasına göre; sınırın dokuz ay içinde taraflar arasında dostça saptanması, anlaşılamazsa konunun Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülmesi kararlaştırılmıştır. 19 Mayıs 1924'te başlayan Haliç Konferansı'nda Ali Fethi Bey (Okyar) ve Sir Percy Cox arasındaki görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca İngiltere, 6 Ağustos 1924'te meseleyi resmen Milletler Cemiyeti'ne taşımıştır (Binark, 1993). Meclisin incelemeleri sürerken sınırda Türk ve İngiliz birlikleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. Bu gerginliği önlemek amacıyla Milletler Cemiyeti raportörü Hjalmar Branting, 29 Ekim 1924'te Brüksel'deki toplantıda taraflar arasında geçici bir sınır çizgisi önermiştir. Önerilen bu sınır, tarihe "Brüksel Hattı" olarak geçmiştir. Milletler Cemiyeti tarafından kurulan ve Macar Kont Pál Teleki, Belçikalı Albert Paulis ve İsveçli Carl David af Wirsén'den oluşan İnceleme Komisyonu, hazırladığı raporda bölgenin ekonomik nedenlerle Irak'a bırakılmasını tavsiye etmiştir (Karagülmez, 2024). Süreç içinde Lahey Adalet Divanı, Milletler Cemiyeti'nin alacağı kararın bağlayıcı olduğunu bildirmiştir. Nihâi olarak Milletler Cemiyeti Meclisi, 16 Aralık 1925'te Musul'un İngiliz mandasındaki Irak'a bırakılmasına karar vermiştir (Küçük, 2022).

Türkiye, başlangıçta Milletler Cemiyeti'nin bu kararını kabul etmese de Şeyh Sait Ayaklanması gibi iç sorunlar ve İngilizlerin Milletler Cemiyeti üzerindeki yoğun diplomatik baskıları neticesinde uzlaşmak durumunda kalmıştır. 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması ile Brüksel Hattı, kesinleşmiş Türkiye-Irak sınırı olarak kabul edilmiştir. Bu antlaşma uyarınca Türkiye, Musul üzerindeki haklarından feragat etmiş, karşılığında ise 25 yıl süreyle bölgedeki petrol gelirlerinden %10 pay alması kararlaştırılmıştır. İngilizlerin Sykes-Picot ile başlayan baskıcı ve tahakküm altına alıcı emperyal çıkarları doğrultusunda Musul, Türkiye'den kopartılmış ve asıl sınırların dışında bırakılmıştır (Saygı, 2016; Külünk, 2023).

Sonuç

İngiliz dış politikasının 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar temel stratejisi, imparatorluğun çıkarlarını ve sömürge yollarını güvence altına almak, stratejik olarak önemli olan coğrafyalarda tampon bölgeler kurarak bölge üzerinde nüfuz alanı inşa etmektir. Bu emperyal stratejinin en somut tezahürleri olan 1893 tarihli Durand Hattı ve 1924-1926 sürecinde şekillenen Brüksel Hattı farklı dönemlerde ve coğrafyalarda çizilmiş olmalarına rağmen İngilizlerin jeopolitik hedeflerine hizmet eden ve yapısal benzerlikler taşıyan en önemli iki ayrı hattır. İngiliz Hindistanı Dışişleri Bakanı Sir Henry Mortimer Durand ile Afganistan Emiri Abdurrahman Han arasında 12 Kasım 1893 tarihinde imzalanan Durand Hattı Antlaşması, sömürge Hindistan'ını kuzeyden gelen Rus tehdidine karşı korumayı ve Afganistan'ı bir güvenlik unsuru haline getirmeyi amaçlamıştır. Benzer bir şekilde, I. Dünya Savaşı sonrasında İngilizlerin çıkarları için Ateşkesi ihlâl etmesiyle ortaya çıkan Musul Sorunu 29 Ekim 1924'te Milletler Cemiyeti raportörü Hjalmar Branting tarafından geçici bir sınır olarak önerilen Brüksel Hattı ile İngilizlerin Musul'un zengin petrol yataklarını kontrol altında tutmasını ve Hindistan'a giden imparatorluk yollarını güvence altına almasını amaçlamaktadır.

Her iki hat da geçtikleri sınır bölgelerinin etnik yapısını, sosyo-kültürel yaşamını ve tarihi gerçekliklerini tamamen göz ardı edilerek belirlenmiş, yapay sınırlardır. Durand Hattı, Peştun aşiretlerini ikiye bölerek aileleri ve yaşam alanlarını birbirinden koparıırken, Brüksel Hattı'yla da Musul Vilayetindeki Kürt, Türkmen ve Arap nüfusun Anadolu ile olan bağları kesilmek suretiyle bölgenin yönetimi, İngiliz mandasındaki Irak'ın kontrolüne bırakılmıştır. Böylece İngilizler her iki sömürge devletini de kontrolü altına alarak, ekonomisini güvence altına almıştır. İngiltere, stratejik olarak belirlediği bu sınırları doğrudan el koyarak yeni bir savaş alanı oluşturmak yerine, bölgedeki yerel otoriteler üzerinde hâkimiyet kurmak istemiştir. Ayrıca sınır bölgelerinde sorunları çözen bir faktör olarak denetim kurmuş ve müdahale alanını meşrulaştırmıştır. Bu süreçte Afgan emirlerini ve Irak yönetimini askeri ve mali desteklerle kendine bağımlı hale getirmiştir. Özellikle Brüksel Hattı'nın belirlenme sürecinde İngiltere, kendi lehine sonuç alabilmek için Milletler Cemiyeti gibi uluslararası bir mekanizmaya, etkin bir şekilde baskı ve tehdit politikaları uygulamıştır. Hatta Türkiye'nin bölge vatandaşlarının oy kullanma hakkına dair talebi halkın "cahil olduğu" gerekçesiyle reddedilmiştir. Durand Hattı'nda da benzer bir yaklaşımla halkın iradesi hiçbir zaman müzakere konusu edilmemiş, sınırın belirlenme süreci oldubittiye getirildiği görülmektedir. İngilizlerin stratejik çıkar politikası doğrultusunda belirlenen bu yapay sınırlar, çizildikleri bölgede etnik bölünmelere ve sosyo-kültürel kopukluklara sebep olmuştur. Neticede her iki coğrafyada da günümüze dek süregelen kronik sorunlar, sınır ötesi çatışmalar ve aşiretler arası gerginlikler oluşmuştur. Nihai olarak bakıldığında, hem Durand Hattı hem de Brüksel Hattı, İngilizlerin "Büyük Oyun" stratejisi doğrultusunda yerel halkların bütünlüğünü bozarak emperyal bir güvenlik mekanizması ve ekonomik sömürge alanı yaratma politikasının ürünleri olarak, tarihteki yerini almıştır. Bu nedenle her iki hattın sınır bölgesinde yaşayan halkın ve Peştun kabilelerinin hakları gözetilerek sınır politikaları geliştirilmeli, sınır bölgeleri bir çatışma ortamına değil iş birliği alanına dönüştürülmeli.

Kaynakça

- Arslan, T. (2025). Afghanistan-Pakistan relations overshadowed by the Durand Line. *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 9(2), 73-92.
- Balland, D. (2002). Boundaries of Afghanistan. *Encyclopaedia Iranica*, Vol. IV, Fasc. 4, 406-415.
- Barfield, T. (2010). Afganistan: Kültürel ve siyasi bir tarih, Princeton Üniversitesi Yayınları, Princeton, 165.
- Binark, İ. (1993). Musul-Kerkük ile ilgili arşiv belgeleri (1525 – 1919). *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*. Yayın No. 11, 28-164.
- Bulut, T. (2012). Büyük Britanya ve Doğu Sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25, 245-255.
- Erman, K. (2012). Afghanistan: under colonial grapple. *History Studies International Journal Of History*, Vol. 4 Issue 3, 69 - 82.
- Eyicil, A. ve Hamadlak, P. (2015). Türkiye - Irak ilişkilerinde Musul sorunu. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 67-84.
- Herbert, S. & Idris, I. (2024). Effects of Pakistan-Afghanistan borderlands instability on stability and security in Pakistan. GSDRC, University of Birmingham & XCEPT.
- Hopkirk, P. (2022). *Büyük Oyun: Orta Asya'da gizli savaş* (R. Akman Çev.). Türkiye İş Bankası.
- Jafeer, Q., & Saeed, S. (2020). Pakistan and Afghanistan's claims over Durand Line: An analysis. *Pakistan Journal of History and Culture*, 41(2), 309-334.
- Karagülmez, M. (2024). Musul meselesinde Macar bir diplomat: Kont Pal Teleki ve Musul Meselesindeki rolü. *Türk Tarih Kurumu*, VII, 371-396.
- Kılıç, S. (2008). Musul sorunu ve Lozan. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24 (71), 319-340.
- Küçük, E. (2018). Milletler Cemiyeti'nin Musul raporunu şekillendiren haritalar. XVIII. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu, IX. Cilt, 217-251.
- Külünk, F. (2023). İngilizlerin Afganistan'daki nüfuz mücadelesine bir örnek: Durand Hattı (1893). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 606-632.
- Mahmood, T. (2005). The Durand line: South Asia's new trouble spot (Master's thesis, Naval Postgraduate School).
- Omranı, B. (2018). The Durand Line: analysis of the legal status of the disputed Afghanistan-Pakistan frontier. *U. MIA. Int'l & Compar. L. Rev.*, Vol. 26, Issue 1, 76-125.
- Qassem, A. S., & Durand, H. M. (2008). Pak-Afghan relations: The Durand Line issue. *Policy Perspectives*, 5(2), 87-102.
- Rahimov, S. (2025). Prospects for resolving the "Durand Line" problem. *Pubmedia Social Sciences and Humanities*, 3(2), 1-9. <https://doi.org/10.47134/pssh.v3i2.466>
- Samim, S. (2024). The Durand Line and the fence: how are communities managing with cross-border lives?. *Afghanistan Analysts Network Regional Relations*, 1-26.
- Saygı, T. (2016). Lozan Antlaşması'nda Musul sorunu ve Hatay meselesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 157-174.
- Shah, S. K. & Hussain, S. (2022). Drivers of Pakistan's Afghanistan policy. *Pakistan Horizon*, Vol. 75, No. 1, 67-85.
- Yazıcı, N. (2008). Musul Sorunu çerçevesinde Atatürk dönemi Türkiye-Irak ilişkileri (1926-1938). *Atatürk Haftası Armağanı*, 3325-3341.

Yousafzai, A. I. & Yaqubi, H (2017). The Durand Line: its Historical, legal and political status. Journal of Research Society of Pakistan - Vol. 54, No. 1, 78-92.

Zabihullah, B. (2024). The collapse of kabul: mapping India Taliban relations. Kardan Research Journal, 1(1), 150-165.

Raporlar

Bakrania, S. (2017). Cross border drivers of conflict: Pakistan-Afghanistan-Iran-Iraq. K4D Helpdesk Report. Brighton, UK: Institute of Development Studies.

Biswas, A. (2013). Durand line: History, legality & future (Occasional Paper). Vivekananda International Foundation.

EFSAS, (2018). The Durand Line - a razor's edge between Afghanistan & Pakistan.

Enter for Strategic and Regional Studies. (2024, March 5-11). An assessment of the legal arguments in the "Revisiting the Durand Line: Historical and Legal Perspectives" (Weekly Analysis, Issue No. 413)

(Not: Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün LEE 512 / LEE 608 kodlu Akademik Yazım ve Yayın / İleri Düzey Akademik Yazım ve Yayın dersi kapsamında hazırlanmıştır.)